Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «Исторические науки». Том 25 (64), № 2. 2012 г. С. 96–105.

УДК 94 (477)(=112.2) «181/193»

БОРОШНОМЕЛЬНА ГАЛУЗЬ ПРОМИСЛОВОСТІ У НІМЦІВ КРИМУ В XIX – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XX СТ.

Задерейчук І. П.

Кримський економіко-правовий інститут Міжнародного гуманітарного університету, м. Сімферополь, Україна
E-mail: zadereychuk@rambler.ru

Досліджені питання розвитку борошномельної промисловості у німців Криму в XIX – першій третині XX ст. Проаналізовано основні періоди у зайняті млинарством, виявлено якісні їхні характеристики. Охарактеризовано динаміку зміни чисельності борошномельних підприємств та їхнє відсоткове відношення у порівнянні до інших національних меншин регіону. Окремо вивчено діяльність потужних підприємств, що належали німцям півострову.

Ключові слова: німці Криму, млинарство, переробна промисловість.

На сучасному етапі розвитку Криму відбуваються суттєві економічні зрушення. Поступово відроджується садівництво, виноградарство, вирощування зернових культур тощо. Проте актуальним залишається проблема пошуку шляхів переробки виготовленої продукції на місцях. Для досягнення більшого успіху необхідно звернутися до накопиченого досвіду минулих століть. Показовим у цьому плані може бути історія діяльності німецької громади Криму в XIX – першій третині XX ст., яка відіграла значну роль в розвитку економіки півострову. Зокрема, вони залишили безцінний досвід у переробці зернових продуктів.

Мета наукової статті розглянути історію розвитку борошномельної галузі промисловості у німців Криму. Для її досягнення необхідно виявити періоди у зайняті млинарством, проаналізувати динаміку поширення млинів, розкрити діяльність потужних підприємств.

Питання розвитку борошномельної промисловості у німців Криму не знайшли свого належного вивчення в історичній літературі. Проте, останнім часом з’являються окремі праці, які характеризують стан млинарства у менонітів півдня України. Зокрема, слід відмітити дослідження М. В. Бєлікової та Н. В. Венгер.

Серед галузей промисловості, на розвиток яких вплинули німці Криму, чільне місце посідала борошномельна. Це стало можливим завдяки домінуванню в їхньому сільському господарстві на Півдні України та у Криму в другій половині XIX – початку XX ст. зернових культур, під які відводилися значні земельні ділянки, що дало можливість стимулювати млинарство в регіоні.

На сьогоднішній день актуальним залишається питання кількості млинів, що належали німцям, та їх місце в загальній чисельності. На жаль, як слушно зазначає у свої монографії Н. В. Венгер, з’ясування динаміки розвитку млинарства на сьогодні є малоперспективним [1, с. 331].

Загальновідомо, що для будівництва млинів не потрібне залучення значних коштів і робочої сили, купівлі дорогого обладнання [1, с. 321]. Зокрема, однією з особливостей борошномельної промисловості Півдня України кінця XIX – початку XX ст., яка була характерна й для німців, – є будівництво зазначених підприємств у великих приватних господарствах. У зв'язку з тим, що ці господарства зазнали ліквідації й руйнування в роки Першої світової та громадянської війни, сьогодні складно прослідкувати динаміку розвитку німецької борошномельної промисловості. Проте, враховуючи той факт, що німці регіонально найбільше проживали у Перекопському, Євпаторійському, Сімферопольському й Феодосійському повітах, спираючись на щорічні відомості оподаткування різних промислів для перерахування зборів на користь повітових і губернського земств є можливість приблизно відтворити розвиток борошномельної галузі в Криму та місце в ній німців.

Користуючись виявленими джерелами, можна навести певну динаміку та припущення щодо значення німецького млинарства в економіці регіону. Насамперед, спираючись на фінансові звіти земств, треба з'ясувати приблизну кількість млинів у німців та їхнє відсоткове відношення до загальної чисельності в повітах. Зокрема, у Сімферопольському повіті в 1911 р. діяло 6 парових борошномельних підприємств та 14 вітряних, які належали німцям, а у відсотках вони мали 37,5% та 24% відповідно від загальної їх чисельності [2, арк. 5]. У Євпаторійському повіті лише в 1900 р. існувало 7 підприємств, що працювали на парових двигунах і 18 використовували силу природи [3]. Більшість з наведеної чисельності млинів мали на меті обслуговувати потреби в помолі власних господарств та оточуючого населення й промислового значення не мали. Підтвердженням цьому можуть слугувати дані по Табулдинській волості Сімферопольського повіту. У 1911 р. у цій адміністративно-територіальній одиниці всього проживало 2794 осіб з них німців 929 осіб (менонітів – 424, лютеран – 350, католиків – 155) [4, арк. 35] та діяло 5 млинів, власниками яких були лише німці. У с. Карасан було три млини: перший власник Ф. І. Крикер володів вітряним млином, що переробляв на добу 280 пудів зерна. Вартість 1 пуду складала 4 коп., в результаті чого річний прибуток дорівнював 150 крб.; К. П. Тевс мав млин з використанням керосинового двигуна, який переробляв 300 пудів Вартість перемолу одного пуду складала 5 коп., а річний прибуток оцінювався у 200 крб. на рік; І. Я. Реймер мав підприємство, яке працювало на газогенераторному двигуні в чотири постави із зайнятістю в 6 робітників та однієї крупорушки. Виробничі потужності складали 350 пудів на добу з вартістю одного пуда 8 коп., а річний прибуток 2 000 крб. У с. Табулди діяв паровий млин, власником якого був Г. Г. Бер. Ним перероблялося 120 пудів зерна вартістю 4 коп. за пуд, а річний прибуток складав 700 крб. У селищі Новосілля діяв млин К. П. Ведель з використанням нафтового двигуна. На ньому добова переробка рівнялась 175 пуд. Вартість 1 пуда складала 4 коп., а річний прибуток 300 крб. [4, арк. 38–39]. Наведені дані по Табулдинській волості свідчать, що німецьке млинарство мало перш за все регіональне значення, розраховане на обслуговування потреб власної громади та оточуючого населення. Крім того, на початку XX ст. склалася стала динаміка щодо оснащення підприємств новітніми досягненнями технічного прогресу.

Станом на 1914 р. фіксуємо чисельність млинів на півострові завдяки даним наведеним в адрес-календарі Таврійської губернії на 1915 р. Зокрема, у ньому за повіта-

ми борошномельні підприємства розподілялися наступним чином: Євпаторійський повіт – 44 млини з паровим двигуном та 88 на водяній, вітряній і кінній тязі; Перекопський повіт відповідно – 34 та 87; Сімферопольський повіт – 16 та 57; Феодосійський повіт – 4 та 38 відповідно [5, с. 144–145]. У цілому, в чотирьох повітах нараховувалося 368 млинів, які увійшли до статистичних звітів. На жаль, при здійсненні публікації в статистичних збірниках національний зріз власників не здійснювався. Проте, використовуючи дані, наведені в статистичних таблицях Ф. Н. Андрієвського, можна приблизно виділити кількість німецьких сіл за чотирма згадуваними вище повітами, а саме близько 150 [6]. Навіть, якщо припустити, що в кожній колонії існував млин, то відносна цифра, до загальної чисельності, складе 40%. Отримані дані не дозволяють стовідсотково відтворити ситуацію щодо розвитку млинарства, але демонструють приблизні його масштаби. Здебільшого 40% відсотків відповідає тим масштабам земельних і посівних площ, які мали та відводили німці в Перекопському, Євпаторійському, Феодосійському та Сімферопольському повітах.

Певні дані щодо розвитку борошномельної промисловості можна віднайти й у звітах перших років радянської влади. Хлібне питання, ще й в умовах голоду 1921–1923 рр., було найголовнішим у їхній діяльності. Тому більшовики здійснювали активну діяльність, направлену на встановлення тотального контролю над борошномельною галуззю.

У січні 1922 р. на півострові діяло до 400 млинів. Головним чином селянського і середняцького типу, а за двигунами та виробництвом вони поділялися наступним чином [7, арк. 170.].:

Таб. 1: Данні розподілу млинів за технічним оснащенням.

число млинів	двигун	добове виробництво в пудах
177	Паровий двигун та локомобіль	47500
74	Нафтовий	45 000
36	Газовий	30 000
79	Водяний	22 500
5	електромотор	75 000

Треба зазначити, що у 1922 р. усі млини влада віддала під контроль Кримнаркомпроду. У результаті підприємства за районами розподілилися наступним чином: [8, арк. 61].

Таб. 2: Данні про наявність млинів за районами Криму станом на липень 1922 р.

№	район	наявність підприємств			
		механічних	водяних	вітряних	всього
1	Сімферопольський	86	135	15	236
2	Феодосійський	26	16	12	54
3	Керченський	31		5	36
4	Севастопольський	16	9	11	36
5	Ялтинський	6	2	1	9
6	Джанкойський	28		90	118
7	Євпаторійський	70	4	67	141
Усього		263	166	201	630

В окремих районах німці мали значний вплив на борошномельну галузь. Наприклад, у Джанкойському районі до твердої сітки в 1922 р. влада включила 19 млинів, з яких вісім належало німцям. Зокрема, у с. Губеровка моторна переробляється до 8000 пудів; с. Новий Ширин – газогенератор в 58 сил до 24 тис. пудів відповідно; с. Німецький Барин – моторна з використанням нафтового двигуна з переробкою до 32 тис. пудів; с. Аджи Ахмат – газомоторна до 32 тис. пудів; с. Мішень – парова з використанням локомобіля у 12 сил з переробкою до 32 тис. пудів; с. Дулат – використовувався мотор у 20 сил з переробкою до 12 тис. пудів; с. Кок Чегоз – використовувалась сила вітру й перероблялось до 12 тис. пудів; с. Тархан – використовувався паровий двигун й перероблялось 12 тис. пудів. Усього 19 млинів переробляли до 318 тис. пудів. Тоді, як млини, що знаходилися у власності німців здійснювали помел 164 000 пудів від наведеної цифри, а це складає 51,5%. У Курманському окрузі Джанкойского району з 6 млинів 5 належало німцям [9, арк. 4– зв.].

Станом на 1925 р., як свідчить досліджений матеріал, на півострові діяло до 1000 тис. млинів з потужністю менше 300 пудів на добу. До того ж біля 500 були вітряними. Вся їхня робота мала сезонний характер й задовольнялися потреби місцевого селянства [10, арк. 49–60].

Таким чином, наведені статистичні данні дозволяють дійти висновку, що німецьке млинарство Криму посідало важливе місце в економіці півострову. В окремих районах вони здебільшого виступали монополістами, наприклад у Перекопському. Така ситуація цілком відповідає тим масштабам вирощування озимої пшениці, яка була головною сировиною для роботи борошномельних підприємств.

У розвитку борошномельної галузі можна вирізнити декілька періодів: перший 1804 р. – кінець 80-х рр. XIX ст., другий кінець 80-х – 1914 р. й третій датується 1914 р. – 30 ті рр. XX ст. Така увага до млинарства на початку XIX ст. була продиктована здоровим прагматизмом (забезпечення колонії власною мукою для задоволення потреби в хлібобулочних і макаронних виробах) та історичною традицією сформованою на Батьківщині. Разом з тим, засновані колонії знаходилися на певній відстані одна від одної, а розраховувати на потужності млинів оточуючих поселень інших національних груп півострова не доводилося. Насамперед, через незнання мови й недовіри до німців з боку місцевого населення. Тому кожна громада мала інтерес у будівництві власного приміщення, щоб забезпечити своє першочергове обслуговування та звести нанівець витрати на транспортування. За таких обставин у заснованих на початку XIX ст. колоніях були побудовані млини, які знаходилися у їхній власності [11, с. 295–305]. Згідно зі статистичними даними, зібраними наглядачами колоній, за 1825 р. у німців Криму діяло 4 водяні та 1 млин з використанням сили вітру. Вони розташовувалися в найбільших німецьких поселеннях: Нейзац, Фриденталь, Розенталь, Кроненталь, Цюрихталь [12].

Проте з початком масової колонізації німцями степового Криму в другій половині XIX ст. вітряні та кінні млини стали переважати, а водяні їм поступалися, це відбувалося через відсутність великих річок на території Перекопського та Євпаторійського повітів, де розташовувалися поселення німців. На цих територіях можна було розраховувати лише на силу вітру і тварин. Наприклад, у 1911 р. з 20 млинів,

які належали німцям Сімферопольського повіту дев'ять, використовували силу вітру, а п'ять – води, а решта шість не вказано якими були [2].

Технічний прогрес, який мав місце у другій половині XIX – на початку XX ст. вплинув і на стан млинарства в Криму. У 80-х рр. XIX ст. німці були одними з перших, хто масово використовував новітні технології – парові та нафтові двигуни, газогенераторні котли. Такий підхід до справи спричинив зростання продуктивності переробки зернових у двадцять разів. Також відбулася зміна технології борошномельної галузі: перехід від жорнової до валькової системи помелу [13, с. 115–117].

Піонерами виступили кримські меноніти. Одним із перших був Іоган Абрамович Браун, який у 1889 р. розпочав роботу щодо обладнання свого млина в селищі Кара-Чокмак Григорівської волості Перекопського повіту паровим двигуном [14, арк. 3]. Цього ж року Генріх Якович Шпехт отримав дозвіл на будівництво парового млина в селищі Орджак-Джаба Перекопського повіту [15, арк. 2]. У 1890 р. таким двигуном було обладнано млини в господарствах Готліба Люца [16, арк. 9] та Якова Герта в Євпаторійському повіті [17, арк. 1], Августа Тітца у селищі Кулар Кіпчак Перекопського повіту [18, арк. 2]. Наведені приклади ілюструють ріст зацікавленості німецьких підприємців щодо застосування новітніх технологій у розвитку борошномельної галузі. Звісно, такий підхід диктувався здоровим прагматизмом: незалежність від сили вітру, високі переробні можливості, стрімкі темпи росту площ відведених під озиму пшеницю та інші злакові культури в Криму, зростання попиту на муку.

Поряд з існуванням дрібних млинів, розрахованих на обслуговування потреб сільської громади та власних садиб, на середину 80-х рр. XIX ст. німецьке млинарство в Криму починає отримувати й промислове значення. На такий стан справ вплинуло стрімке будівництво інфраструктури (залізної дороги, портів) й переорієнтування сільського господарства на вирощування озимої пшениці, що раніше не спостерігалося.

Наприкінці XIX ст. німцями Криму створюються спеціальні товариства для будівництва млинів розрахованих на промислові обороти. Один з перших був побудований у селищі Спат в 1895 р. Петром Давидовичем Унру. На початку XX ст. на ньому працювало 30 робітників. Підприємство було обладнано сучасними для того часу технічним устаткуванням: двома потужними газогенераторами, 8 вальцовими та 20 іншими засобами для переробки злакових культур [19]. Підприємство мало чималі річні прибутки. Наприклад, у 1910 р. вироблено продукції на 343000 крб. [1, с. 626]. На час націоналізації млин П. Унру вважався одним з потужних борошномельних підприємств у Сімферопольському окрузі та в Криму. На ньому вироблялося більше 400 тис. пудів муки на рік [10, арк. 49–60.]. Згідно з актом прийняття станом на 9 лютого 1922 р., територія розташування виробничих потужностей та допоміжних приміщень займала біля 1 ½ дес. огороджених частково дерев'яним забором, а частина живими насадженнями. До того ж, в акті прийняття значилося, що на підприємстві знаходилися: криниця з ручним насосом та барабаном, приміщення круп'яного млина в 2 ½ поверхи довжиною 9 сажень та шириною 5 сажень, шеретовочне приміщення в чотири поверхи, розмельна будова у два з половиною поверхи, кам'яний елеватор об'ємом на 40 000 пудів, одноповерхове машинне приміщення крите залізом для двоциліндрового газогенераторного двигуна на 80 сил та одноци-

ліндрий на 40 сил й один нафтовий двигун. Крім того, існував склад для вугілля, конюшня, курятник, баня, будинок для робітників, столова, контора. Вся територія та приміщення мали електричне освітлення [20, арк. 13–16]. Фактично на підприємстві було створено всі необхідні умови для ефективної переробки зернових культур і забезпечено робітникам відповідні санітарно-гігієнічні умови.

У 1896 р. при селищі Барак Владиславської волості Феодосійського повіту було засновано борошномельне підприємство. Для його управління німці утворили спеціальне товариство. До його складу увійшли: Вільгельм Алоїзович Губер, Вільгельм Вільгельмович Губер, Конрад Християнович Рапп, Яків Іванович Люзе, Андрій Андрійович Нус, Християн Андрійович Нус. Паровий млин у 1917 р. за своїми потужностями на добу міг переробляти до 500 пудів й виробляти I, II та III сорти муки. Замовлення приймали від одного вагона зерна й більше [21]. Уже в 1902 р. інформацію про млин у селищі Барак було розміщено у Всеросійському довіднику присвяченому торгівлі та промисловості [22, с. 1899].

Потужний млин існував й при залізничній станції Сарабуз Сімферопольського повіту. Його засновниками виступили жителі селища Спат Камбарської волості Євпаторійського повіту брати Лангеман, брати Вал та Іоган Фрідріхович Тевс. Вони на власній землі заснували крупчато-вальцовий млин. У 1909 р. уже діяло товариство братів Лангеман та Янценів [23, арк. 2]. На підприємстві напередодні війни нараховувалося 24 найманих працівників [24, арк. 11 зв.]. Млин працював за рахунок використання парового котла, було 9 вальцьових, 4 круп'яних, а також три наждачних та 8 триєрів [19]. У 1909 р. середньодобова переробка зерна складала 2000 пудів [1, с. 625], а середньорічний прибуток підприємства в 1915–1916 рр. оцінювався в 180 000 крб. [24, арк. 11 зв.]

Серед значних підприємств слід назвати млин на станції Ічки Феодосійського повіту, який належав Абраму Івановичу Діку. У 1912 р. на ньому працювало шість робітників. Йому ж належав млин у селищі Анновка Перекопського повіту. У 1910 р. вироблено 55 000 пудів борошна. Млин з газовим двигуном при станції Курман-Кемельчи Ісака Ісаковича Діка в 1910 р. перероблено 40 000 пудів. На інших підприємствах переробка зернових йшла менше 10 тис. пудів [1, с. 626].

Наявність незначної кількості великих зернопереробних підприємств у Криму пов'язано насамперед з відсутністю необхідної кількості пшениці, яка б могла забезпечити високу рентабельність усіх підприємств, адже основна маса зерна йшла на експорт. Згідно з наведеними даними в радянських звітах 1921-1925 рр. стверджувалося, що в Криму діяло лише 35 млинів, що мали промислове значення. Найбільші концентрувалися в районі Керчі (10) з потужністю 32 тис. пудів на добу, а інші знаходилися в Джанкої, Сімферополі та ст. Сарабузі (млин, який до встановлення радянської влади належав П. Д. Унру й на рік у 1925 р. виробляв 480 000 пудів) [10, арк. 50–60], а добова переробка, наприклад, в листопаді 1921 р. складала: 7764 пудів пшениці, 2814 пудів жита та 78 пудів ячменю [25, арк. 448].

Якщо навіть узяти за основу цифру 35 борошномельних підприємств, які діяли в Криму на початку 20-х рр. XX ст., то слід зазначити, що існування мінімум 5 млинів, власниками яких у дорадянський час були німці, свідчить про вагому частку, яку вони займали в сегменті промислової переробки зерна.

Отже, період з кінця 80-х рр. XIX ст. й до початку Першої світової війни в 1914 р. це час найбільшого піднесення німецьких борошномельних підприємств. Німці в цей період створили розгалужену мережу млинів, які більшою мірою використовувалися для обслуговування власних потреб. Проте й у промисловому виробництві вони також залишили свій слід. Звісно обсяги були значно меншими, ніж у материкових повітах, але це пов'язувалося насамперед із експортним орієнтуванням кримського зерна, й не значними ресурсами які місцеві виробники направляли на переробку.

Початок першої світової війни спричинив серйозні зміни в розвитку борошномельної галузі. Прийняття державою ліквідаційних законів призвело до неминучого скорочення посівних площ у німців, ліквідації окремих господарств, на яких знаходилися приватновласницькі млини. Роки громадянської війни, політики продовольчої розкладки та націоналізація борошномельних підприємств привело до втрати німцями своїх підприємств наприкінці 1920 р. Адже з приходом більшовиків усі борошномельні підприємства включалися у тверду сітку. Держава застосовувала жорсткі заходи щодо осіб, які допускали роботу приватних млинів. Красномовною є ситуація по Біюк-Онларському округу, яка сталася в 1922 р. Так, політпомічника Бауліна звинувачували в «злочинній бездіяльності», тому що не застосував належних мір для забезпечення державної монополії млинів, що увійшли до твердої сітки. Як зазначалося, «незважаючи на всі категоричні вимоги про опечатування млинів, що здійснювали незаконний обробіток зерна до сих пір продовжують функціонувати два млина при с. Карасан, один в с. Чече та вітряна на хуторі Азов. Представники окружного Продовольчого комітету вимагали негайного опечатування млинів та направлення власників через міліцію до них для притягнення до суду [26, арк. 3]. Такі репресивні заходи, звісно, не могли забезпечити функціонування приватновласницьких борошномельних підприємств. Саме тому вже на кінець 1922 р. більшовикам вдалося включити всі працюючі млини до твердої сітки.

Проголошення Нової економічної політики спричинило повернення частини підприємств попереднім власникам на основі договорів оренди. Німці активно брали участь у поверненні своєї власності. Влада допускала це лише після включення їх до твердої сітки. У Криму процес передачі в оренду активно відбувався лише з початку 1922 р. Наприклад, на 1 березня 1922 р. договори по Біюк-Онларському району Сімферопольського округу уклали О. Кнельц, який узяв у користування млин в с. Табулди з локомобілем у 12 сил та можливістю переробки до 60 000 пудів. Ф. Айзенбраун та Г. Лаукер у с. Бютень паровий двигун у 12 сил розрахований на переробку 24 000 пудів. Також в оренду взяли млини П. Єнс при с. Есенбак-Ішунь та А.Я. Янцен при с. Аджи-Елі Кіпчак. Я. Янцен при с. Бешаран уклав договір оренди на крупорушку з обсягом переробки до 86450 пудів на рік. До того ж вона була одна на весь Біюк-Онларський район [26, арк. 94].

В оренду здавалися не лише бувші приватновласницькі млини, але борошномельні підприємства, які належали сільським товариствам. Наприклад, у лютому 1922 р. німці селища Розенталю передали в користування двоповерховий водяний млин орендатору Ясинському [20, арк. 1].

Траплялися випадки, коли влада відмовляла передати в оренду млин його попереднім власникам. Наприклад, спадкоємці Вальца та Майєра у 1922 р. звернулися з

клопотанням про повернення моторновальцового млина, який знаходився у Джанкої. Проте комісія щодо денаціоналізації борошномельно-круп'яних підприємств відмовила. Мотивувалася тим, що підприємство необхідне для держави, адже воно було обладнане нафтовим мотором марки «Перкун» у 20 сил, вальцовий станок, дробилка двухвальцова, шертівка та інші технічні пристрої [27, арк. 14-24].

Розвиток борошномельної галузі в німців у 20-ті роки із згортанням НЕПу остаточно припиняється. Коли ліквідуються орендні відносини й будь-які млини фактично стають державною формою власності. У 30-ті рр. вони діяли винятково в колгоспах і були направлені на обслуговування потреб колективних господарств.

У підсумку слід зазначити, що в розвитку німецького млинарства Криму виділяється декілька етапів. Перший датується початком XIX – 80-ті рр. XIX ст., коли головною енергією, яка приводила до руху жорнову систему виступала сила води, вітру, тварин. Тотожна ситуація була й в інших колоніях материкової України [13]. Також масштаби борошномельної промисловості були ще незначними, насамперед через її орієнтування на обслуговування потреб громади. Німці не відігравали вирішальної ролі в даному секторі кримської економіки, бо мали незначну чисельність, а засновані колонії ще не укріпилися матеріально. Другий період датується кінцем 80-тих рр. XIX – початком XX ст. Для якого характерним є використання парових і газогенераторних двигунів для роботи млинів, що призводило до підвищення їх потужності в двадцять разів у порівняні з вітряними млинами [13]. Намітилася стала динаміка заснування в кожному селищі та великих економія власних млинів. У цей період у німців Криму млинарство виходить на промисловий рівень. Проте тих масштабів, яке воно мало в материковій частині, все-таки не досягнуло, як у самих німців, так й у інших народів півострову. Адже вже на той час з будівництвом залізниці, портів відбувається переорієнтування потужних виробників зерна на його експорт. Такий підхід не дозволяв забезпечити млини необхідною кількістю сировини, а відтак борошномельні підприємства більшою мірою залишалися орієнтованими на забезпечення потреб здебільшого місцевого населення.

Таким чином, до початку Першої світової війни німецьке млинарство пройшло два етапи, які можна охарактеризувати як становлення та розквіт. Подібну періодизацію щодо менонітів Півдня України наводять дослідники М. В. Бєлікова та Н. В. Венгер [1, с. 13].

Третій етап розвитку борошномельної галузі припадає на 1914–1941 рр. звісно, що для цього періоду характерною є ліквідація дрібних приватних млинів, націоналізація підприємств орієнтованих на промислові обсяги переробки. Політика НЕПу не змогла на практиці забезпечити вільну діяльність млинів, а колективізація, яка наступила в 30-ті рр. XX ст., остаточно поставила крапку в можливості вільного функціонування приватного або орендного млинарства на півострові.

Окремо слід зазначити, що динаміка розвитку борошномельних підприємств залежала від наступних чинників: чисельності німецького населення та їхніх селищ і масштабів посівних площ. Виявлені джерела дозволяють дійти висновку, що в місцях компактного проживання німців вони відігравали помітну роль у млинарстві, а у окремих волостях їм належала левова частка ринку. Принагідно треба відмітити, що німці стали багато в чому піонерами у поширені передових технологій, а саме

механічних двигунів, багатоповерхових млинів, необхідної інфраструктури для робітників (столова, санітарний комплекс тощо).

Таким чином, підсумовуючи вище сказане, треба зазначити, що німці зробили помітний внесок у розвиток борошномельної галузі в Криму. Завдяки їхнім старанням було створено розгалужену систему млинів, що стимулювало селян збільшувати посівні площі, проводити сортову селекцію тощо. На жаль, встановлення радянської влади звело нанівець усі досягнення, зокрема й німецького млинарства.

Список використаних джерел та літератури

1. Венгер Н. В. Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789–1920) / Н. В. Венгер. – Днепропетровск, 2009. – 696 с.
2. ДААРК, ф. 61, оп. 1, спр. 283.
3. ДААРК, ф. 528, оп. 2, спр. 11.
4. ДААРК, ф. 477, оп. 2, спр. 45.
5. Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год. – Симферополь, 1915. – 392 с.
6. Статистический справочник Таврической губернии / сост. Ф. Н. Андриевский ; под ред. М. Е. Бененсона. – Симферополь, 1915. – Вып. 4 : Перекопский уезд. – 96 с. ; Статистический справочник Таврической губернии / сост. Ф. Н. Андриевский ; под ред. М. Е. Бененсона. – Симферополь, 1915. – Вып. 5 : Евпаторийский уезд. – 82 с. ; Статистический справочник Таврической губернии / сост. Ф. Н. Андриевский ; под ред. М. Е. Бененсона. – Симферополь, 1915. – Вып. 6 : Симферопольский уезд. – 186 с. ; Статистический справочник Таврической губернии / сост. Ф. Н. Андриевский ; под ред. М. Е. Бененсона. – Симферополь, 1915. – Вып. 7 : Феодосийский уезд. – 96 с.
7. ДААРК, ф. Р-1932, оп. 1, спр. 12.
8. ДААРК, ф. Р-1, оп. 1, спр. 297.
9. ДААРК, ф. Р-1, оп. 1, спр. 298.
10. ДААРК, ф. Р-137, оп. 1, спр. 157.
11. Постановления Симферопольского уездного земского собрания созыва 1867 г. с приложением докладов уездной земской управы. – Симферополь : тип. С. Спиро, 1867. – 316, 88 с.
12. Leibbrandt S.G. Deutsche Bauernleistung am Schwarzenmeer. – Leipzig, 1942. – 108 s.
13. Бєлікова М. В. Менонітські колонії Півдня України (1789–1917 рр.) : дис. … канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2005. – 266 с.
14. ДААРК, ф. 27, оп.13, спр. 1906.
15. ДААРК, ф. 27, оп. 13, спр. 1924.
16. ДААРК, ф. 27, оп. 13, спр. 1938.
17. ДААРК, ф. 27, оп. 13, спр. 1980.
18. ДААРК, ф. 27, оп. 13, спр. 1890.
19. ДААРК, ф. 507. оп.1. спр. 4.
20. ДААРК, ф. Р-1, оп.1, спр. 293.
21. Памятная книжка Таврической губернии на 1917 год. – Симферополь, 1915. – 275 с.
22. Вся Россия : адрес-календарь Российской империи : справочная книга по торговле и промышленности на 1902 год. – СПб. : тип. А. С. Суворина, 1903.
23. ДААРК, ф. 27, оп.13, спр. 3766.
24. ДААРК, ф. 34, оп.1, спр. 107.
25. ДААРК, ф. Р-1932, оп.1, спр. 12.
26. ДААРК, ф. Р-1883, оп. 2, спр. 13.
27. ДААРК, ф. Р-1932, оп. 1, спр. 51.

Задерейчук И. А. Мукомольная промышленность у немцев Крыма в XIX – первой трети XX в. / И. А. Задерейчук // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадського. Серия «Исторические науки». – 2012. – Т. 25 (64), № 2. – С. 96–105.

Исследовано вопросы развития мукомольной промышленности у немцев Крыма в XIX – первой трети XX ст. Проанализировано основные периоды занятия мельничным делом, выявлено их качественные характеристики. Изучено динамику изменения численности мельниц и их процентное соотношение по сравнению с представителями других национальностей. Отдельно изучено деятельность крупных предприятий, которые принадлежали немцам.

Ключевые слова: немцы Крыма, мельницы, перерабатывающая промышленность.

Zadereychuk I. P. Milling industry of the Germans in Crimea XIX – the first third XX century / I. P. Zadereychuk // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Historical Scince. – 2012. – Vol. 25 (64), No 2. – P. 96–105.

Examined issues of the milling industry of the Germans in Crimea XIX – the first third of the twentieth century. The causes of the construction of mills. Analyzed the main periods of a miller. The causes and characteristics of the spread of new technologies. Studied the dynamics of change in the number of mills and their percentage compared to other nationalities. Revealed regional characteristics of the mills. The reasons of the use of new technologies. Disclosure Policy of Soviet power in the matter of the mills, including the Germans. Argues that the First World War and the establishment of Soviet power had a negative impact on the position of the mill case of the Germans.

Separately studied large enterprises that belonged to the Germans. It is proved that the Germans were the pioneers in the application of advanced technology in the milling business. In places where the Germans managed to become a monopoly in the organization of processing wheat.

Key words: Deutch settle in Crimea, mills, processing industry.

Поступила в редакцию 01.11.2012 г.